

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ ПРИРОДУ ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

ON THE LEGAL NATURE OF AGRICULTURAL LAND RESTORATION

Лейба М.О., аспірант кафедри земельного та аграрного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено дослідженню правової природи відновлення земель сільськогосподарського призначення. У статті підкреслюється, що землі сільськогосподарського призначення є найбільш цінною категорією земель через їх унікальні природні фактори, які обумовлюють їх особливе значення не лише для забезпечення екологічної, продовольчої, а й національної безпеки країни в цілому.

Проте на сьогоднішній день, як зазначається у статті, відбувається подальше погіршення якісного стану земель сільськогосподарського призначення. Посилення кризових явищ щодо сучасного стану земель значною мірою пов'язане з проведенням бойових дій на території країни.

У статті зроблено наголос на тому, що представники правової науки по-різному підходять до вживання термінів «відновлення» та «відтворення» в контексті природних ресурсів. Досліджено точки зору науковців щодо вказаних понять.

Автором зазначається, що при відновленні земель відбувається повернення до первісного якісного стану земельної ділянки, у якому вона набувалася у власність або надавалася у користування (йдеться насамперед про показники ґрунтової родючості).

Пропонується авторське визначення «відновлення земель сільськогосподарського призначення».

Автором наведено ґрунтовні аргументи щодо необхідності проведення відновлення земель сільськогосподарського призначення, що є одним із факторів розвитку агросфери, а також забезпечує її належне функціонування.

Зроблено висновок, що правові норми, які регулюють суспільні відносини у сфері відновлення земель сільськогосподарського призначення, є самостійним правовим інститутом, основою якого є виокремлена, відносно автономна сукупність правових норм, регулюючих однорідні суспільні відносини.

Наголошується на тому, що заходи з охорони й відновлення земель не є тотожними та мають різну мету.

Заходи охорони ґрунтів спрямовані на збереження родючості ґрунтів, захист їх від деградації.

Підкреслюється екологічна спрямованість сучасного розвитку сільського господарства. Зазнається, що заходи охорони та відновлення земель сільськогосподарського призначення є основою збереження біосфери.

Ключові слова: землі сільськогосподарського призначення, ґрунти, відновлення, відтворення, використання, збереження, охорона, якісний стан, сільськогосподарське виробництво.

The article is devoted to the study of the legal nature of agricultural land restoration.

The article emphasises that agricultural land is the most valuable category of land due to its unique natural factors which determine its special importance not only for ensuring environmental, food and national security of the country as a whole.

However, as noted in the article, the quality of agricultural land is deteriorating further. The aggravation of the crisis in the current state of land is largely due to the hostilities in the country. Soil cover is being destroyed, soil heterogeneity is increasing, and the trend towards soil degradation continues.

The article emphasises that representatives of legal science have different approaches to the use of the terms «restoration» and «reproduction» in the context of natural resources. The author examines the views of scholars on these concepts.

The author offers her own definition of «restoration of agricultural land».

The author provides substantial arguments regarding the need for agricultural land restoration, which is one of the factors of development of the agricultural sector and also ensures its proper functioning.

The author concludes that the legal provisions governing social relations in the area of agricultural land restoration are an independent legal institution based on a separate, relatively autonomous set of legal provisions regulating homogeneous social relations.

The author emphasises that measures to protect and restore land are not identical and have different purposes.

Soil protection measures are aimed at preserving soil fertility and protecting it from degradation.

The environmental orientation of modern agricultural development is emphasised. It is noted that measures to protect and restore agricultural land are the basis for preserving the biosphere.

Key words: agricultural lands, soils, restoration, reproduction, use, conservation, protection, quality, agricultural production.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. В умовах близького до критичного стану переважно всі землі країни, незалежно від їх категорій, потребують відновлення. Проте, як слушно зазначається в наукових працях, землі сільськогосподарського призначення є найбільш цінною, а також суспільно важливою категорією земель [1, с. 9]. Саме унікальні природні фактори земель сільськогосподарського призначення обумовлюють їх особливе значення не лише для забезпечення екологічної, продовольчої, а й національної безпеки країни в цілому.

Проте на сьогоднішній день відбувається подальше погіршення якісного стану земель сільськогосподарського призначення, значних масштабів набувають процеси деградації, знижуються запаси поживних речовин. Крім того, спостерігається забруднення земель радіонуклідами, важкими металами, а також іншими токсикантами. Значних масштабів набувають підтоплення, заболочування й крайній ступінь деградації земель – опустелювання.

Слід підтримати висловлену позицію, що розвиток деградаційних процесів викликає серйозну загрозу для продовольчої безпеки, від чого може постраждати значна кількість населення [2, с. 81].

На значне поглиблення кризових явищ щодо сучасного стану земель значною мірою вплинуло проведення військових дій на території України. Уражено різні типи ґрунтів, особливо степові зональні ґрунти на півдні та сході України. Відбувається руйнування ґрунтового покриву, посилюється неоднорідність ґрунтів, продовжується тенденція до їх деградації.

Зазначене підкреслює необхідність проведення відновлення земель сільськогосподарського призначення, що є одним із факторів розвитку агросфери, забезпечує її належне функціонування та збалансований розвиток.

Метою статті є здійснення аналізу особливостей правової природи відновлення земель сільськогосподарського призначення.

Результати дослідження. Насамперед слід підкреслити, що у правовій літературі науковцями приділено

певну увагу питанням, які виникають у сфері забезпечення відновлення природних ресурсів, зокрема земель. Слід акцентувати увагу на тому, що науковці по-різному підходять до вживання термінів «відновлення» та «відтворення» в контексті природних ресурсів.

Так, на думку Н. С. Гавриш, відтворення земель полягає у відновленні їх корисних властивостей, витрачених під час сільськогосподарського використання й під впливом іншої антропогенної діяльності [3, с. 135]. Науковець відстоює позицію, що відтворення природних ресурсів забезпечує штучне підтримання їх кількості на певному рівні або відновлення їх попередньої кількості технологічним способом [4, с. 223]. Переважна більшість науковців також не розмежовує вказані вище поняття. Так, у наукових працях охорона земель від забруднення небезпечними речовинами розглядається як встановлена правовими нормами система правових, організаційних, економічних та інших заходів, які спрямовані як на збереження, так і на відновлення, а також поліпшення якісних і кількісних характеристик земель, на їх захист від забруднення важкими металами, пестицидами, мінеральними добривами, агрохімікатами, нафтою й нафтопродуктами, різними видами неорганічних відходів, радіонуклідами, збудниками інфекційних та інвазійних хвороб, негативно впливаючих на якісний стан земель і створюючих загрозу для життя і здоров'я всього людства [5, с. 5].

Т. К. Оверковська, досліджуючи відтворення природних ресурсів, вважає ним діяльність як власників і користувачів природних ресурсів, так і інших уповноважених суб'єктів, яка спрямована на реалізацію заходів, виконання робіт щодо поновлення чисельності природних ресурсів та об'єктів, їх якісного стану способами, які не порушують вимоги екологічної безпеки та не суперечать чинному законодавству України. При цьому, на думку науковця, відтворення родючості ґрунтів доцільно розглядати як один із способів охорони останніх [6, с. 114, 117].

О. В. Басай, розглядаючи відновлення природних рослинних ресурсів, вважає, що терміни «відтворення» й «відновлення» співвідносяться як загальне й часткове. При цьому, відновлення, на його думку, є однією з основних форм відтворення природних рослинних ресурсів [7, с. 654].

Заслуговує на увагу думка І. І. Каракаша, який доводить, що усі природні ресурси поділяються на відтворювані, поновлювані й непоновлювані. Так, до поновлюваних і відтворюваних ресурсів належать, як зазначає вчений, лісові багатства й об'єкти тваринного світу. Поновлюваними природними ресурсами вчений вважає атмосферне повітря і ґрунтовий шар землі [8, с. 230].

Т. В. Лісова, розмежовуючи вказані вище терміни, зауважує, що у разі відновлення якісного стану земель, їх якісних властивостей (як-от родючості ґрунтів), а також стану порушених земель, слід вживати термін «відновлення». При відновленні відбувається приведення їх стану від наявного негативного до їх первісного якісного стану, який зафіксований у відповідній документації на момент їх набуття у власність або користування (зокрема, у матеріалах Державного земельного кадастру, нормативної грошової оцінки земель тощо). Науковець підкреслює, що відтворення земель як природного об'єкта не є можливим, адже ним охоплюється підтримання кількісних показників, створення природних об'єктів. Натомість землі є відновлюваним природним об'єктом, оскільки цьому процесу підлягає стан земель та функції, які виконують землі за своїм основним цільовим призначенням [9, с. 61, 69].

Слід підтримати висловлену вище позицію. Адже при відновленні земель відбувається повернення до первісного якісного стану земельної ділянки, у якому вона набувалася у власність або надавалася у користування. При цьому, йдеться насамперед про відповідні показники ґрунтової родючості. Проте, як впливає зі змісту ст. 1 Закону України

«Про оцінку земель» від 11 грудня 2003 р. № 1378-IV, якісні характеристики земельних ділянок можуть також покращуватися й у разі розташування в їх межах меліоративних систем, лісової та іншої рослинності, зміни рельєфу тощо [10].

Як слушно зазначає Н. С. Гавриш, саме родючість виступає основним ресурсним показником ґрунту [4, с. 72]. Слушною є й позиція С. В. Хомінець, яка вважає провідною ознакою земель сільськогосподарського призначення, що дозволяє віднести їх до вказаної самостійної категорії й має бути відображена в їх законодавчому визначенні, наявність родючого шару ґрунту [11, с. 16]. Слід підкреслити, що до основних показників фізико-хімічних властивостей ґрунту, які впливають на його родючість, є не лише вміст гумусу, але й густина твердої фази, щільність, аерація ґрунту та його загальна пористість, гідролітична та обмінна кислотність, показники вмісту магнію та кальцію тощо [12, с. 58].

Слід акцентувати увагу на тому, що сьогодні необхідно провести повномасштабне обстеження стану земель сільськогосподарського призначення з метою виявлення та встановлення кількісних характеристик поширення деградаційних процесів у ґрунтах сільськогосподарських земель. При цьому, важливим є застосування новітніх технологій такого обстеження. Протягом останніх років набуває широкого застосування технологія космічного сканування, яка дозволяє встановити ступінь збалансованості систем землекористування, виявити ділянки з проявами ерозійних процесів, оцінити ефективність заходів охорони земель. Особливо ефективним застосування космічної зйомки, за результатами досліджень, виявилось для дослідження орних земель з ознаками ерозійних процесів [13, с. 84].

При обстеженні земель необхідно приділити особливу увагу їх стану на деокупованих територіях та територіях, в межах яких велися активні бойові дії.

Слід підкреслити, що сучасний розвиток сільського господарства все більше стає еколого спрямованим. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва ґрунтується на раціональному й ефективному використанні земель сільськогосподарського призначення, їх збереженні й своєчасному відновленні.

Аналіз чинного законодавства, дозволяє дійти висновку, що заходи охорони та відновлення земель сільськогосподарського призначення є основою збереження біосфери. Проте заходи з охорони й відновлення земель не є тотожними та мають різну мету. Так, зі змісту Закону України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р., № 962-IV випливає, що метою охорони земель насамперед є забезпечення раціонального використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, запобігання засміченню й забрудненню земель, а також забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення [14].

Відповідно до земельного законодавства заходи охорони ґрунтів спрямовані на збереження і відновлення родючості, цілісності ґрунтів, захист останніх від деградації, ведення сільськогосподарського виробництва з дотриманням ґрунтозахисних технологій тощо.

Законодавець фактично ототожнює охорону й відновлення земель. Проте слід зауважити, що ґрунтовий аналіз змісту Закону України «Про охорону земель» свідчить про те, що заходи охорони переважно спрямовані на попередження погіршення якісного стану земель сільськогосподарського призначення, втрати родючості ґрунтів.

Про відновлення ж земель йдеться у разі погіршення якісного стану земель, продуктивності та родючості ґрунтів.

Отже, важливим є питання щодо правової природи відновлення земель. Так, правові норми, як відомо,

об'єднуються в окремі правові інститути, тим самим утворюючи окрему галузь права. Як переконливо зазначають науковці, правовий інститут являє собою виокремлену групу правових норм, яка регулює той чи інший вид однорідних суспільних відносин. Правовому інституту притаманні наступні ознаки: (а) регламентація окремого виду однорідних суспільних відносин; (б) є складником галузі права; (в) становить собою виокремлену, відносно автономну сукупність норм галузі; (г) головна функція полягає в забезпеченні самостійного, цілісного правового регулювання відповідного виду суспільних відносин; (д) властивий особливий предмет, коло суб'єктів, специфічні поняттями й законодавчі конструкції [15, с. 184, 185].

Таким чином, правові норми, спрямовані на забезпечення відновлення земель, застосовуються у разі погіршення чи втрати якісного стану земель сільськогосподарського призначення, зокрема, родючості ґрунтів, порушення попереднього стану земель у разі зміни їх рельєфу, у разі неможливості виконання земельною ділянкою сільськогосподарського призначення функції основного засобу виробництва. Проведення бонітування ґрунтів дозволяє виявити погіршення їх природних властивостей, що викликає зниження оцінки їх якості. Будь-які зміни властивостей ґрунтів повинні своєчасно вноситися до документації Державного земельного кадастру, зокрема, до Поземельної книги, агрохімічного паспорта поля чи земельної ділянки.

Отже, правові норми, які регулюють суспільні відносини у сфері відновлення земель сільськогосподарського призначення, можна вважати самостійним правовим інститутом, основою якого є виокремлена, відносно автономна сукупність правових норм, регулюючих однорідні суспільні відносини, що складають певний вид і виника-

ють у сфері приведення земель до їх первісного якісного стану, зокрема, родючості ґрунтів, здатності виконання ними функції основного засобу виробництва. Основними заходами відновлення земель сільськогосподарського призначення слід вважати рекультивацию порушених земель, консервацію деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель, меліорацію земель тощо.

Вказаний правовий інститут характеризується особливим суб'єктним складом, йому притаманні специфічні поняття й законодавчі конструкції, як-от: деградовані земельні угіддя; деградовані землі; малопродуктивні землі; техногенно забруднені землі; деградація земель; деградація ґрунтів; порушені землі; земельні ділянки з еродованими, перезволоженими, з підвищеною кислотністю або засоленістю ґрунтами; перезволожені землі; переосушені землі; гіпсування ґрунтів; вапнування ґрунтів та ін.

Висновки. Отже, гострою проблемою сьогодення залишається збереження належного якісного стану продуктивних ґрунтів та їх ефективне використання. Важливе значення має врахування специфічних якостей земель, які не лише створюють різні умови розвитку окремих сільськогосподарських культур, але й впливають на ефективність виробництва в цілому.

Проаналізувавши чинне законодавство, можна зробити висновок, що відновлення земель сільськогосподарського призначення є законодавчо забезпеченою системою заходів, спрямованих на повернення землям їх якісного стану, наявного на момент набуття у власність або надання у користування, погіршеного через дію певних чинників (як природних, так і антропогенних), здатності виконувати ними функцію головного засобу виробництва у сільському господарстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України: наук.-навч. посіб. / за ред. Н. І. Титової. Львів: ПАІС, 2005. 368 с.
2. Медведев В. В. Про деякі дискусійні і не вирішені проблеми у дослідженнях ґрунтів. Харків: ФОРМ Бровін О. В., 2017. 188 с.
3. Гавриш Н. С. Правова охорона ґрунтів в Україні: моногр. Одеса: Б. в., 2008. 228 с.
4. Гавриш Н. С. Правовий режим ґрунтів в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2018. 437 с.
5. Попова А. О. Правова охорона земель від забруднення небезпечними речовинами в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад. України». Одеса, 2018. 20 с.
6. Оверковська Т. К. Правові засади відтворення природних ресурсів. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 112–118.
7. Басай О. В. Поняття відтворення природних рослинних ресурсів. *Актуал. пробл. держави і права*. 2011. № 61. С. 650–656.
8. Каракаш І. І. Право власності на природні об'єкти та їх ресурси в Україні: моногр. Одеса: Юрид. літ., 2017. 438 с.
9. Лісова Т. В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми: моногр. Харків: Юрайт, 2020. 396 с.
10. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV. *Офіц. вісн. України*. 2004. № 1. Ст. 1.
11. Хомінець С. В. Правове забезпечення підвищення родючості ґрунтів: моногр. Харків: Фінарт. 2015. 169 с.
12. Тарас У. М., Марутяк С. Б. Дослідження фізико-хімічного стану ґрунту на девастованих землях у зоні діяльності Яворівського державного гірничо-хімічного підприємства «Сірка». *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.14. С. 56–62.
13. ґрунтові ресурси України: збалансоване використання, прогноз та управління: моногр. / за наук. ред. С. А. Балюка, М. М. Мірошниченка, Р. С. Трускавецького. Харків: ФОРМ Бровін О. В., 2020. 452 с.
14. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.
15. Олейников С. М. Система права. Теорія держави і права: підруч. / за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. 368 с.